

1789 ÉS A „ZSIDÓKÉRDÉS“

!

A felvilágosodás irodalma hatalmas leltárát hordta össze az „ancien régime“ összes tulkapásainak, hibáinak és bűneinek. Maguk a leltározók sem tudták, hogy munkájuk milyen eredményhez vezet, hogy a roskadozó épületet, melyet egyértelműleg lakhatatlannak nyilvánítottak, át lehet-e alakítani, vagy pedig egészen le kell bontani és újraépíteni. Az egyenlőtlenség, az előjogok és elnyomatás, az esztelenség és a kegyetlenség nagy számadásának összeállításánál ott szerepelt a „zsidókérdés“ is a „protestáns“ kérdés közvetlen szomszédságában. Mit jelentett ez a két kérdés a reformtörekvések egyetemében? A felvilágosodás írói és gondolkodói egy olyan társadalom követelését állították fel, amelyben ne legyenek előjogok és ne létezzenek kasztok. A gazdasági, a politikai, a művelődésbeli és a lelkiismereti egyenlőség bajnokai és a szabadság elveinek hirdetői, annyi sok más társadalmi osztály és réteg mellett, másodsorban, de fontos helyen, felfedezték azt is, hogy olyan emberek élnek a királyság területén, akik hitvallásuk miatt a legelcmibb jogok hijján tengődnek és akiknek helyzete éppen ezért sokkal sötétebb, mint a nem privilégizált rétegekhez tartozó átlagpolgáré, akinek különben szintén sok panaszra van oka. A protestánsokat, a nantési ediktum esztelen visszavonása óta nem tekintették francia polgároknak és nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag és erkölcsileg is jogfosztottak voltak (protestánsnak nem lehetett városi birtoka, nem volt választó, sem választható, eskújét a bíróságok nem vették számításba, protestáns nem lehetett gyám, stb.). A zsidók viszont hivatalosan nem tartózkodhattak a királyság területén a középkorból származó és el nem évült kiutasítási rendeletek értelmében, csak meg-
tűrték voltak s nem polgárok, de alattvalók sem.

Ez ellen a „kor felvilágosodott szellemével annyira ellentétes“ helyzet ellen már a századelő óta komoly hangok szólaltak meg. A protestánsok részéről különösen merész formában védtek a vallási szabadság elveit az emigráns lelkészek és gondolkodók (Jurieu, Bayle). Montesquieu az „Esprit des lois“-ban, nem éppen nyíltan a francia helyzetről beszélve, de elég érthetően célozva rá, felháborodott szavakkal emlékezett meg az inkvizíció kegyetlenkedéseiről és ékesszólóan bizonyította, hogy milyen esztelen dolog volt a zsidók kiűzetése gazdasági szempontból. Olyan érv volt ez, amely a 18. század folyamán mind nagyobb jelentőségre és sulyra tett szert. Annak ellenére, hogy a felvilágosodás szükségyszerűleg a zsidókérdés pozitív megoldása mellett tört lándzsát, a „lumiéres“ írói korántsem foglaltak el egységes álláspontot a zsidókkal szemben. Ennek a felvilágosodás vitáinak lényegében teológiaellenes jellege volt elsősorban az oka. A fennálló rendet a vallás szentesítette, a szabadgondolat első és legfellelmetesebb ellensége az Egyház volt, már pedig az Egyház üldözte ugyan a zsidókat, de minden bírálaton felülállónak jelentette ki a Bibliát, a zsidó vallás alapjával: az Ótestamentommal együtt. Így az egyházellenes polémia egyik főérve az Ótestamentum ellentmondásának, kezdetleges társadalmi és erkölcsi állapotokra valló kitételeinek feltárása és sokszor kegyetlen kigúnyolása lett. A gúnyban természetesen a maró gúny nagymestere, Voltaire járt elől és arra sem vigyázott, hogy az Ótestamentom ellen irányított — sokszor mérgezett — nyilai éppen azokat az embereket érték, akik az általa kifogásolt s gyűlölt rend legszánandóbb áldozatai. Vol-

taire már csak azért sem törődött ezzel, mert a zsidókat a hagyományokhoz való konok ragaszkodásuk miatt a régi rend védelmezőinek tartotta s azon a véleményen volt felőlük, hogy képtelenek a művészetek és a tudományok művelésére és végül, mert nem mindig tisztességes pénzügyletei folyamán komoly összetűzéseit támadtak zsidó üzletemberekkel.

Voltaire ezt a szinte „zsidóellenes“ véleményét főként a *Dictionnaire philosophique* „Juif“ címszava alatt fejtette ki. Most már a protestánsok után maguk a zsidók is megszólaltak önmaguk védelmében. Egy *Isac de Pinto* nevű gazdag, tekintélyes és művelt „portugál“ zsidó udvarias hangú, a nagy írónak az őt megillető csodálattal adózó és választékos francia nyelven írott nyílt levélben magyarázta meg Voltairenek, hogy azok a vádak, amiket felsorakoztat, csak a középkori zsidóra vonatkozhatnak, holott a zsidók jórésze letett a régi szokásokról, szakított a gyanakvó elszigetelődéssel, felvilágosodott és mindenképpen hasznos polgár akar lenni, akit hasznossága folytán jogok is megilletnek. Voltaire elismerte de Pinto igazát és tovább csúfolódott. De az Enciklopédia „Juif“ címszava már egészen más hangot üt meg. A cikk szerzője, *Jaucourt* lovag a modern szociológusok hasonló tárgyú kutatásainak módszerére emlékeztető észszerű metódussal igyekszik a zsidóság fennmaradását és szokásait megmagyarázni a kegyetlen üldözések közepette, „vagy éppen miattuk“, — jegyzi meg. Rámutat a zsidók elnyomtatásának gazdasági rugóira: „Nem hagytak megélhetésükre más eszközt, mint a kereskedelmet, amelyet Európa népeinek legtöbbször hosszú időn által megvetett. Amikor pedig szükségserűleg meggazdagodtak, aljas uzsorásoknak bélyegezték őket“. Érdekes magyarázatát adja az Enciklopédia — Montesquieu nyomán — annak a látszólag paradox jogszokásnak, hogy Angliában és Franciaországban a kitérő zsidónak egész vagyonát elkobozták: „az uralkodók jobbágyaiknak tekintették zsidóikat, akik örökös jövedelmet biztosítottak nekik, ez a jövedelem pedig megszűnt abban a esetben, ha a zsidó kitért és ezért kárpótolták magukat vagyonának elkobzásával.“ A cikk végkövetkeztetése igen mérsékelt: a gazdasági életnek fontos segítői a zsidók; kapcsolataik következtében olyan szerepet játszhatnak a nemzetközi kereskedelemben, mint amilyent a gerendákat összetartó vaskapcsok az épületekben, Anglia, Hollandia és a Toscan nagyhercegség emberségesebben bánik a zsidókkal és javát látja ennek. Spanyolország igen megbánta, hogy kiüldözte azokat az alattvalóit, akiknek vallása tulajdonképpen csak néhány pontban különbözik az uralkodó vallástól. „A kereszténység a szeretet vallása, tehát gyakorlásában csak az emberiségnek, a szelidségnek és a jótékonyagnak szabad megnyilvánulnia.“

Ezt az elméleti és emberbaráti felfogást a forradalom előtti években gyakorlatibb problémák megtárgyalása helyettesítette. A metzi akadémia pályadíjat tűzött ki 1785-ben a kérdésre: „Van-e mód arra, hogy a franciaországi zsidókat boldogabbakká és hasznosabbakká tegyük?“ a pályadíjat három író: Adolphe Thierry, Grégoire Abbé és Salkind Hurvitz között osztották meg. Az utóbbi zsidó volt és mint a keleti nyelvek tolmácsa működött a párizsi királyi könyvtár mellett. Grégoire abbé, aki később, mint a Nemzetgyűlés és a Konvent tagja játszott fontos szerepet, azt fejtegette tanulmányában, hogy a zsidók hibái üldöztetésükből származnak: „megvetették őket, hát megvetendők lettek“. A megoldás szerinte csak a zsidók teljes egyenjogusítása és a produktív pályákra való irányítása le-

het. Abban a korban, amely a nevelés mindenható erejéről annyira meg volt győződve és amely olyan fontosságot tulajdonított a társadalmi tényezők jellem- és emberalakító befolyásának, meggyőző volt ez az érvelés, amelyet két év múlva a „zsidó Plátó“ tanulmányozásán fellelkesedett Mirabeau az őt jellemző hévvel és erővel ismételt meg berlini utazása után írott *Sur Moses Mendelssohn et la réforme politique des juifs* című könyvében: „Az akarjátok, hogy a zsidók jobb emberekké és hasznosabb polgárokká legyenek! Ugy számúzzétek a társadalmi életből az összes lealacsonyító megkülönböztetéseket, nyissátok meg a zsidók előtt a kereset és a jómód összes kapuit. Ahelyett, hogy visszatartsátok őket a földműveléssel és iparral való foglalkozástól, buzdítsátok őket erre! Igyekeztek a zsidóknak mélyebb ismereteket adni anélkül, hogy ezért ősök szent tanítását elhanyagolni legyenek kénytelenek, a természetéről és teremtményéről, az ész, az erkölcs és a rend elveiről, az emberiség érdekeiről és arról az egyetemes társadalomról, amelynek ők is tagjai. Adjátok meg nekik a polgárjogot és meglátjátok, hogy akkor majd ők is a hasznos polgárok sorába lépnek.“

„Il faut finir des juifs le honteux esclavage“. (Véget kell vetni a zsidók szégyenletes rabságának) — ez a *Racine*-idézet volt az egyik pályadíjnyertes mű mottója. Pár évvel ezután sor is került ennek a követelésnek a teljesítésére. A Nemzetgyűlés heves vita után kinyilatkoztatta az „emberi jogokat“. A deklaráció megszövegezése körüli összecsapásokban Rabaud de Saint Étienne, aki mint kálvinista lelkész a protestáns érdekeket védelmezte, hitsorsosai mellett a zsidók számára is a legteljesebb vallási egyenlőséget és szabadságot követelte: „Nincsen jogunk szemrehányással illetni ezt a népet azokért a hibákért, amikbe a mi barbárságunk taszította.“ Az emberi jogok nyilatkozatának tizedik pontja végül is kimondta, hogy „senkit sem szabad akár vallásos, akár más meggyőződése miatt megszorításoknak alávetni, feltéve, ha azok megnyilvánulása nem sérti a törvényesen megállapított rendet.“ Ez a szakasz a francia zsidók egyenjogusítását jelentette. Illetve módot adott nekik egyenjogusításuk kivívására. A nyilatkozatok ünnepnapjai után ugyanis a törvénykezések hétköznapijai következtek. A francia jellem fényoldalára: a meggyőződését a végső következtetésig hajszoló szenvedélyre árnyéka: a kicsinyes érdekek rideg védelmezése itten is elkövetkezett. Az első idők általános lelkesedésének mámorából hamar kijózanódott klerikális és hűbéri jobboldal mindent elkövetett, hogy a deklaráció következetes alkalmazását megakadályozza és a gyakorlati törvénykezésben a zsidókat megakarta fosztani az aktív és passzív választó jogtól, vagyis az állampolgári jogok leglényegesebbikétől. Majd odamódosította kívánságát, hogy ezt a jogot csak a már franciául beszélő asszimilált „portugál“ zsidóknak, vagyis a Bordeauxban és környékén letelepedett marranus ivadékoknak adják meg. A számra nézve jelentősebb elzászi és lotharingiai zsidóság erőteljes mozgalomba kezdett ez ellen a jogfosztás ellen. Küldöttségeket menesztett Párizsba, amelyek egyikét maga Grégoire abbé vezette a Nemzetgyűlés elé; megnyerte ügyének a forradalomban mind nagyobb szerepet játszó párizsi szekciókat, amelyek a nemzeti gárda zsidó tagjainak bátor viselkedését és az egyes párizsi negyedekben szétszórva élő zsidók „polgári erényét“ méltányolva maguk is nyomást gyakoroltak a Nemzetgyűlésre. A reakció, különösen Maury abbé és Revbell személyében, azzal érvelt,

hogy a zsidókat ugyan védelmezni kell, mint embereket, de tekintve, hogy maguk sem akarnak franciák lenni, hanem kitartanak ősi vallásuk mellett és Jeruzsálembé vágyakoznak, nem lehet polgári jogokban részesíteni. Ezekben a vitákban hangzott el az asszimilációs törekvéseket annyira elősegítő híres nyilatkozat Clermont-Tonnerre szájából: „A zsidóknak, mint nemzetnek, semmit, a zsidóknak, mint embernek — mindent.“ Két év kemény küzdelmeinek árán hozta végül meg a Nemzetgyűlés a francia zsidókat véglegesen egyenjogusító határozatát 1791 szeptember 28.-án, amely hatályon kívül helyezte mindazokat a megszorító intézkedéseket, amik a zsidók jogait csorbitották és amelyek megakadályozták őket a teljesen egyenjogú polgárok összes kötelességeinek teljesítésében és összes jogainak birtoklásában.

Tul messze vezetne, ha a zsidók egyenjogusításának különben sem könnyen áttekinthető utját követni akarnók a francia forradalomtól a 20. század ujgettőjének bevezetéséig. A francia forradalom meg volt arról győződve, hogy az ember javítható és ezért a zsidóknak módot akart adni arra, hogy polgári jogaik zavartalan birtokában megmutassák: méltók-e vagy sem ezekre a jogokra. Ezt a cselekedetét két látszólag homlokegyenest ellentétes szempontból divat most hevesen bírálni. Azok, akik művelődés- és emberellenes pesszimizmusukban a társadalmi fejlődés eszményét a középkor rabságának, egyenlőtlenségének és türelmetlen dogmatizmusának újból való uralomrajuttatásában látják, szenvedélyesen vádolják az 1789-es eszméket azért, hogy az emberiségre „szabadították a gettó vadállatait.“ A regresszív támadások pergőtüzébe került zsidóság csak azért is nacionalista rétegei pedig úgy találják, hogy a zsidóság túl nagy árat fizetett az emancipációért, amikor ellenében olyan lelkesen és — szerintük — olyan könnyelműen lemondott nemzeti létéről. Az elsőkel főlőleges vitába szállni: hiába sorolnók fel azokat az értékeket, amikkel a felzabadított zsidóság az emberiség kincstárához hozzájárult. Szemükben ezek az értékek nem értékek. A zsidó nacionalistáknak, úgy hisszük, érdemes emlékezetébe idézni azt a kézenfekvő ténytet, hogy a középkori zsidóság gettó-élete valóban „nemzeti“ jellegű volt, de olyan elkorcsosult formák között, amelyektől maguk riadnának vissza a leginkább. A francia forradalom valóban nem ismerte a „nemzetiségi kérdést“. De történelmietlen lenne ezt szemére vetni, éppen ma, amikor csak a középeurópai zsidóüldözések ijesztő árnyékában nem veszik észre, akik nem akarják, hogy nyugaton: Franciaországban, Angliában, az északi államokban és amerikai Egyesült Államokban tovább folyik a forradalom nagy műve: a népi jellegüket vesztett zsidók emberi hozzáilleszkedése a már kialakult nemzeti közösségekhez, amelynek nem éppen dicstelen munkatársaivá lettek; míg keleten, ugyancsak az emberi egyenlőség francia forradalom szülte eszméinek sodrában, megindult egy világtörténelmi kísérlet, amelynek sikere vagy csődje fog véglegesen válaszolni a kérdésre: megmaradhat-e a zsidóság, mint nép, modern kulturájú, egészséges tagozódású nép, vagy véglegesen pusztulnia kell. A jiddis nyelvű nemzeti regenerációra és a palesztinai országépítés kísérletére gondolunk. Semmilyen komoly emberi, tehát zsidó érdekeket sem szolgál a francia forradalom, a felvilágosodás és az egyenjogusítás eszméinek könnyelmű és hálátlan bírálata.

(Csehi Gyula)